si musil v řadě studií, třebas o Chelčickém a jiných velikých zjevech české minulosti, klásti a řešiti problémy nacionalismu opravdu českého; kdežto takto veliké jest v pracích jeho mlčení o těchto vlastních formulacích ideových. Na jeho lokálky politické a literární stačí mu ovšem hesla.

Neupírám mu určitých zásluh překladatelských. Seznámil českou veřejnost svými překlady — často ovšem velmi pochybné hodnoty uměleckoestetické — s řadou exotických zjevů literárních a vedle nich i s několika skutečně významnými spisovateli světovými. Přeložil něco z Barrèse, něco z Nietzscheho, ale se stejnou, ba zřejmě větší účastí překládal i Dumurovy militaristické ohavnosti. A Barrèsem a Nietzschem začal, aby Dumurem skončil. (Na vysvětlenou: Dumur jest antisemitický a nacionalistický redaktor Mercuru de France. Zcela neomaleným a nezastřeným antisemitou byl i Arnošt Procházka; právě proto byli mezi jeho uctívači i čeští židé...)

Ale proti čemu jest nutno protestovati zcela rozhodně, jest to, činí-li se z Procházky vynikající kritik literární a umělecký. To je matení pojmů a kalení vody zcela drzé a lajdácké. Ukázal jsem tedy v tomto článku, v čem že jest hodnota pravého kritika: že v jeho tvořivosti básnické; a ukázal jsem, jak právě ona to byla, jež Procházkovi chyběla.

5. února 1925.

Spory o Anatola France

Ve Francii i v cizině vře stále nepokojný život kolem postavy patriarchy krásné prózy francouzské, který více než osmdesátiletý zemřel loni na podzim a jest pohřben s nejvyššími oficiálními poctami: byl miláček dnešní sociálně republikánské levice, skoro úřední představitel všeho, co se nazývá „pokrokovým", — volný myslitel, společenský nespokojenec, radikální socialista blízký komunismu a anarchismu. Ve Francii pořádají revue ankety spisovatelů o jeho umělecké hodnotě; čtou se intimní vzpomínky přátel a literárních důvěrníků; vycházejí i knížky příkře odmítavé a odsuzující úplně jeho osobnost a dílo. A vedle toho v cizině plno studií v literárních časopisech a překladatelské soubory jeho prací. Nemýlím-li se, i u nás ohlašuje se již takový soubor; i přijde snad vhod můj článek, který chce se pokusiti alespoň v náčrtu, opíraje se o některé časové projevy kritické, o nesnadný úkol zhodnotiti básnicky a umělecky dílo Anatola France.

Všeobecně se cítí, že jsou problémy franceovské; že France jest nejen sláva moderní Francie, ale do jisté míry i její nemoc a bolest. Myslím, že sám fakt, že se literární sláva Anatola France zrodila v cizině, že z ní byla jaksi Francii vnucena, že ve Francii narážel vždycky a naráží stále France na kritický odpor — jeden z vášnivých, ale i osvícených ctitelů, Gonzague Truc věnoval mu celou kapitolu nadepsanou „Vrstevnická nevděčnost"[1] —, mluví dosti určitě. Z nacionalistických a tradič-

[1] Anatole France, l'artiste et le penseur. Paris 1924. Str. 70 a n.

ních kruhů francouzské kritiky povstávali a povstávají Franceovi posud nejurputnější kritikové: Ferdinand Brunetière stigmatisoval kdysi autora „Traktéra u královny Pédauque" jako frivolního nihilistu mravního a výtka ta opakuje se v různých obměnách i dnes.

Leží přede mnou knížečka sporá objemem, ale hutná obsahem, která vede s Anatolem Francem proces velmi radikální a nenechává na něm celé niti. Vyjít u nás, byla by jistě našimi jemnocitnými buldogy literárními (rozumí se jemnocitnými jen podle potřeby, kdy se to hodí za zbraň proti nepohodlnému odpůrci) prohlášena za nejnižší druh literárního hyenismu. Uvažte prosím, že nad čerstvým, sotva zasypaným hrobem Anatola France prohlašuje jej její autor René Johannet[2] za ničemu, slabocha, nemravu, spisovatele druhého řádu — jej, kterého oficiální mluvčí literární kladli v posmrtných projevech mezi vrcholy francouzského písemnictví, vedle Voltaira, Renana, Montaigne, Rabelaise... „Anatole France?" tak končí knížka Johannetova, „V politice slepec, pokrytec, zbabělec. Anatole France? V morálce bořitel, impotent, divoch. Anatole France? V literatuře dobrý essayista, ale druhého řádu, napodobitel, ale bez veselí."

A přece není knížka Johannetova při vší drsnosti v úsudku i výraze surový pamflet, nýbrž projev ducha opravdu kritického, nad nímž třeba se zamysliti, poněvadž s velikým kritickým intelektem klade ty bytostné otázky, jež není možno obejíti při zjevech největších — a právě při nich nejméně. Jsou to, nic víc a nic míň, než kritéria, která vytyčují kategorii opravdové básnické velikosti. Proto stojí knížka francouzského essayisty, ne již právě mladého — je tuším čtyřicátník —, který se přihlásil velmi pečlivou studií o Péguym jako jeho poučený ctitel, za trochu pozornosti.

Co vytýká Johannet Franceovi? V politice krajní socialism a bolševictví, — ale to nejsou silné stránky jeho knížky. Zde

[2] Anatole France, est-il un grand écrivain? Paris 1925.

hovoří, vidět zcela patrně, politický straník, zásadní konservativec; a poněvadž vím ze zkušenosti, že pravda bývá v odstínu, a ne v zásadě abstraktní, čtu tuto část bez valného dojetí. Ale analysa estetická, rozbor básnické a umělecké stránky díla Franceova, stojí za povšimnutí. Johannet jde k jádru věci, k *postavám* životným nebo neživotným, umocněným nebo odmocněným, jež básník tvoří nebo jež skládá a slepuje. Romanopisec, praví náš kritik, může přežíti do budoucnosti různým způsobem. Buďto sestoupil hlouběji než jiní do látky lidské přirozenosti, nalezl a vyprostil v ní nové vzpruhy; nebo ztělesnil vládnoucí vášně své doby; nebo přispěl k zauzlení nebo rozuzlení krize intelektuální nebo náboženské; nebo dovedl stvořiti typy, které jsou odleskem čehosi věčného, idejí v platonském smyslu, takového Hulota, Bouvarda, Tartarina, Miláčka; nebo jeho dílo zpodobuje mravní ovzduší určité doby, jako Červený a černý ovzduší restaurace, Sentimentální výchova ovzduší druhého císařství; nebo jeho dílo je obrazem, zrcadlem přírodní nebo lidské nálady; nebo stvořil nový žánr, román analytický nebo karakterový; nebo napsal krásné dobrodružství, probudil velký romaneskní vzruch jako V. Hugo nebo Dumas otec. Ale to všecko má podmínku, aby byl *tvůrcem intensivního života*. Musí dovést naplniti krví „*veliké první úlohy života*, ty veliké první úlohy, bez nichž není díla, které by platilo, a z nichž jediná stačí, aby dala nesmrtelnost jménu".

Anatole France naproti tomu podává prý pedantické žerty a loutky chichotající se suchým smíchem — má prý jen komparsy. Má prý vražedný dar zmenšovati všecko, čeho se dotkne. France nemá prý smyslu pro život, pro životní velikost. Přešla prý kolem něho epopeje, a on prý postřehl z ní jen cosi jako hospodský kravál, krach.

Franceovi prý chybí génius, který jest milost bezprostřednosti, naivnost, síla, spontánnost. Génia nahražuje trpělivostí, pílí a jí fabrikuje umění z druhé ruky, cosi jako padělaný starý nábytek; jeho díla jsou stmelované reminiscence; jeho dokonalost působí prý dojmem falešnosti, náhražky. Obdařen prý zname-

nitou pamětí, parafrázuje to ze své četby, nač nemůže zapomenout.

Následují odstavce o rozbředlé, nasládlé, nemužné ironii Franceově, o jeho nedostatku zdravého rozumu atd., ale zlatý hřeb výkladů Johannetových vidím v tom, co jsem před chvílí volně přeložil. Je to výtka, že Anatole France nemá dostatek intuice, bezprostřední obraznosti tvořivé, jež kouzlí před čtenáře život, život, život... To, cítí dnes všichni, jest nejvzácnější koření, které jaksi v dnešní době došlo; dobře míněné pokusy nahraditi je literárními formulkami jen lidi rozlaďují. Cítí, že nejsou děti, a pokořuje je domněnka, že je možno strkati jim do úst šidítka...

Charles Maurras, veliký kritik nacionalista a tradicionalista francouzský, politický i sociální protinožec Anatola France, postavil si pěkný pomník velkodušnosti a noblesy: k osmdesátým narozeninám Anatola France, svého někdejšího učitele a mistra, napsal kritickou studii,[3] plnou uznání a úcty k někdejšímu latinistovi a klasicistovi, k básníku Svatby korintské a jiných básní parnasistického rázu, které položil ještě výše než jeho prózu a prohlásil za rovné „nejkrásnějším nejkrásnějších století Francie" (str. 52). Zcela diskrétně, nepodtrhuje nijak této situační ironie, zmínil se Maurras o imperialistickém a vojáckém přesvědčení Anatola France — neboť tento pacifista a komunista posledních let byl do padesátky přesvědčen, že všecky občanské ctnosti jsou jen odleskem a důsledkem ctností vojenských —, aby zdůraznil své přesvědčení, že Anatole France i při svém anarchismu jest v podstatě duch protirevoluční, duch harmonické krásy komposiční: „s ním i sám táta Chaos se pořádá" (50). Kladl jej i nyní, k nemalému údivu svých stoupenců, na roveň a po bok Barrèsovi. „France a Barrès dosadili znova v jeho práva umění psáti. Barrèsovi upadla v jeho Inkoustových skvrnách tato věta, která ohlašovala již celou jeho činnost: ‚I v umění vyplácí se nebýti hlupákem', a jakou synthesou

[3] Anatole France, politique et poète. Paris 1924.

síly, rozumu a citu je dílo Franceovo! Všichni dnešní spisovatelé, kteří jsou pro vkus inteligentnosti, jsou jejich žáci nebo jsou jim zavázáni. Jestliže impresionisté jako Giraudoux nebo Morand vtělují tolik živých idejí do dojmů, které vyjadřují, jest to proto, že i oni brázdí vody Anatola France." (54)

Forci Anatola France vidí tedy Maurras v intelektuálnosti. Ale Johannet brání se ze všech sil, aby byl přiznáván Franceovi tento přívlastek. Není prý vůbec myslitel, jest prý jen „neřestný fantasta" (55). „Říká se: jaká inteligence! Cože? Ale rozhlédněte se přece kolem sebe. Říkejte: rozmar, grácie, důvtip, ale neříkejte inteligence. Říkejte: vědomosti, četba, obratnost, vzpomínky, ale neříkejte inteligence. Říkejte: ohebnost, dovednost, vtip, ale neříkejte inteligence. Říkejte: studie, schopnost připodobení, cvik, vkus, ale neříkejte inteligence. Říkejte: talent, ale neříkejte inteligence. Říkejte: kuriosita, brio, jemnost, říkejte všecko, co vám projde hlavou, ale neříkejte inteligence, neříkejte logika, neříkejte rozum." (56)

Vidíš zajímavou skutečnost: Maurras i Johannet rozcházejí se v tom, že jeden přiznává Franceovi inteligenci a druhý mu ji upírá, ale jsou zajedno v tom, že pokládají intelektuálnost za nejvyšší a přímo tvůrčí vlastnost lidského ducha. A zde jest něco, v čem není mně možno s nimi souhlasiti. Intelekt jest sice vzácný nástroj života, ale život jest něco, co jej přesáhá; intelekt nikdy nenahradí života; nikdy není sám schopný tvořiti život nový, byť to byl „jen" život básnický, imaginární. Toho dovede jen intuice, poznání názorové, obraznost vpravdě tvůrčí. Anatole France může míti (a má opravdu po mém přesvědčení) sdostatek intelektu, a přece nestačí stvořiti postavu životem kypící a vroucí, která by posedala naši mysl, ne-li více, alespoň tolik, kolik nějaká zajímavá a bohatá skutečná postava lidská, s níž jsme se v životě setkali. A stejné jest v podstatě postavení Barrèsovo: kdekoli se setkáte s dravou životnou figurou v jeho díle, jest tvořena zcela patrně metodou balzacovskou, odvozena do značné míry z něho.

V tomto poznání byla již předválečná literární kritika fran-

couzská o něco dále. Vzpomínám „psychologické studie" o Anatolu Franceovi z roku 1913 od G. Michauta,[4] ne dost známé a proslavené, která přece položila posud nejsprávněji některé základní problémy franceovské. Těžiště její vidím v oněch částech, v nichž ukazuje, jak Anatole France jest neschopen vyjíti ze svého já, jak jest zbaven obraznosti tvůrčí, jak u něho ona jest nahrazena tím, co nazývá Michaut „obrazností konstruktivnou" (122), která není v podstatě nic než schopnost intelektu uvésti se do poetické nálady, rozpřádati poetické dojmy a vzpomínky knižní, zužitkovati jich účelně k tomu, aby z nich bylo vybito co nejvíce drobné mince poetické. Zásluhou Michautovou jest zejména, že ukázal na spoustě konkrétních případů, jak valná část tvorby Franceovy jest mosaiková, jak vyrůstá z drobných podnětů a popudů knižních, jichž metodicky a racionálně domýšlí až do těch rozměrů, kde činí dojem tvorby. Jest to však dílo ne tvůrčího názoru, intuice konkrétné, nýbrž dílo kombinace a důvtipu. Takovýmto způsobem vznikají ne figury sálající teplem a tajemným žárem života, žijící svůj samostatný objektivný život, nýbrž postavy umělé a odvozené, nositelky autorova humoru i autorovy ironie o odměřených suchých gestech stereotypně se opakujících, neboť životní zdroj, z něhož se napájejí, není hluboký a nevysýchavý...

A takto se také pochopí, proč Anatole France nestvořil ve svých románech čisté objektivní formy epické, nýbrž, jak upozorňuje Johannet, tu zvláštní, poněkud beztvarou směs causerie, essaye a fabulistiky. Anatole France jest i ve svých románových skladbách spíše než umělec-básník filosof, půl ironický, půl soucitný glosátor života, mistr humoru i rozmaru, jenž dovede předvésti touž věc z tisíceré stránky v tisícerém mihotavém osvětlení, causeur, který dovede klásti všecky možné otázky, — ale ne básník, který na ně odpovídá bezespornou uklidňující jistotou vyššího poznání.

[4] Anatole France. Étude psychologique. Paris. Fontemoing. Mám před sebou třetí, přehlédnuté a doplněné vydání.

A zde narazil jsem na to, co jest poslední, často nevyslovenou příčinou odmítavých kritik zvláště mladší a nejmladší generace. Anatole France jest pyrrhonista, člověk, který nevěří, že možno říci o světě a životě nejen konečného slova, ale vůbec nic podstatného: poznání jest mu jen stín skutečnosti a slovo básnické jen stín stínu... Anatola France cítí nejmladší generace jako dědice epikurejského diletantismu Renanova, poslední výběžek té generace, k níž náležel i Taine, i Flaubert, která rozšířila sice nesmírně intelektuálný obzor Francie, ale také rozkolísala v nejistotu věci nejbližší a dotud zcela jasné a zřejmé. Všichni cítí, že co se tají za úsměvem Anatola France, jest ne radost z vyššího poznání, nýbrž zrada a zoufalství věčné nejistoty, k níž jest odsouzen po jeho názoru člověk. „Pod p. Bergeretem, špatně ukrytým pod strakatinou Teubnerů a Didotů,[5] tají se člověk nešťastný a zoufalý, jako na dně snů Petra Nozièra kroužila ta žena ‚pomalá, smutná a černá', jež byla jeho vlastní myšlenka," píše Johannet.

Jeho ironie, jeho sarkasm, jeho anarchism byly dary obojaké a zbraně dvojsečné. Vykonaly veliké dílo záporné a dílo velikého nesmlouvavého kritika společenského, který ukázal, kolik prázdnoty a smrti kryje se v nejvíce uctívaných, sakrosanktních institucích společenských. Oklepal svým ironickým kladívkem zdi a stavby společenské — takovou moderní spravedlnost soudní, takovou moderní politiku nebo taková dogmata církevní, vědecká, sociální —, které se zdály vybudovány pro věčnost: a hle, sesuly se pod dotykem zcela lehkým. Nikoliv! Anatole France nebyl pustý atheista, drzý a prázdný cynik, barbar pod chitónem krásy antické! Krásně obhájil ho od těchto nařčení jednou provždy Gonzague Truc, který na studiích španělských mystiků i italských bohoslovců vypěstoval si smysl pro pravou životnou zbožnost. „Ukazuje," praví, „mezi září světa prázdno duchů a srdcí, France hledal svým způsobem boha."

[5] Známí nakladatelé učené filologické a starožitnické literatury antické.

Ale jeho skepse a ironie selhávají tam, kde mají vybudovati něco kladného, kde mají dáti modernímu člověku chléb a víno života, radost a jistotu, a nikoli posměch, nýbrž jásavý smích srdce vykoupeného. Zde jest dílo Anatola France pro nás němé; nemá, co by nám dalo. Odvažuje se skoku do nejčernějších propastí, ale nevíš, je-li to skok odvahy nebo zoufalství, neboť nevynáší odtamtud nic než mlčení a tmu. Vešlo dnes do módy smáti se požadavku kladnosti; vešlo do módy pokládati za jakousi slaboduchost, žádá-li se od poesie víra nebo jistota. Záleží však na tom, co se tou kladností rozumí; rozumí-li se jí hygienická rada, aby člověk chodil spat v deset hodin a nemařil zdraví v hospodském kouři, možno se *takovému* kladu jen usmáti. Ale rozumí-li se jí životná radost a síla, dcery víry a jistoty, má takový požadavek svůj smysl jako dobrý a jadrný a jen obmezenectví a tupost mohou se při něm pošklebovat.

Člověk moderní cítí totiž zcela určitě, že poznání básnické jediné může mu dáti tu jistotu, jíž mu nemůže dáti ani poznání vědecké, ani filosofické a kritické. Poznání vědecké vždycky bude neúplné a rozkolísané. Bude to stále ze všech možných hypotéz ona, která jest v tu chvíli nejúčelnější: mezi níž a skutečností jest rozpor poměrně nejmenší. Nikdo nebude žádati jistoty od kritika. Jeho síla jest v tom, kolik a jak důsledně pochybuje, jak hluboko vede svár mezi různými možnostmi, kterými jsou formy, v něž je vyřešena látka. Ale chceme bezespornou jistotu od básníka; a právem ji chceme. Proč? Prostě proto, že on jediný může nám ji dáti.

Loni bylo tvrzeno u nás některými literáty z kruhu Přítomnosti, že skepse a pochybovačství mohou býti a jsou cennější než víra, která prý bývá důkazem naivnosti, nezkušenosti, nevědomosti. Případ Anatola France ukazuje, jak mělce a nepromyšleně jest tato otázka položena: s jakou neznalostí vlastních otázek básnictví. Rozumí se přece samo sebou, že víra a jistota mohou býti i naivní a mělké — právě jako skepse a pyrrhonism, tu přijde na básnický subjekt, který je prožívá a promýšlí. Ale jsou-li všechny ostatní okolnosti stejné, stojí v poesii mnohem výše víra, jistota, klad než pochybovačství a zápor. Protože jsou tolik jako radost. A radost jest tolik jako svoboda duše.

Umění, které nám nedává této nejvyšší zkušenosti a skutečnosti svobody, bude vždycky polovičaté a bude churavěti v kořeni.

O tom nás poučuje tak bolestně případ Anatola France.